

А. Мирзаходжаев

Өзбекстан халықаралық ислам академиясы, Өзбекстан, Ташкент қ.
e-mail: patron.81@mail.ru

КОНФЕССИЯРАЛЫҚ ДИАЛОГТЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ МЕН ОРНЫ (ҚАЗАҚСТАН МЕН ӨЗБЕКСТАН ТӘЖІРИБЕСІНДЕ)

Мақалада конфессияаралық қарым-қатынастар мен оның қоғамдағы рөлі мен маңыздылығы жөнінде айтылады. Сондай-ақ көпконфессиялы Қазақстан мен Өзбекстан секілді мемлекеттегі діни көзқарастар мен диалог үлгілері сипатталады. Дінаралық диалогқа келу оған мемлекет тарапынан жасалған ықпалы мен жағдайына тоқталамыз. Конфессияаралық диалогтың позитивті тұстары ел бірлігіндегі үлесі жайында сөз қозғалады. Дінаралық қарым-қатынасты реттеудегі Қазақстанның рөлі мен осы тақырыптағы жазылған ғылыми-зерттеулерді қарастыра отырып, зерттеушілердің көзқарастары беріледі. Жалпы дінаралық қарым-қатынас пен конфессияаралық қарым-қатынастардың маңыздылығы келтіріледі. «Конфессия» түсінігі жөнінде кеңірек сөз қозғаймыз. Посткеңестік кезеңдегі дінге бет бұру тұсындағы конфессияаралық диалог турасында айтылады. Негізгі мақсат конфессияаралық диалогтың қоғамдағы маңыздылығы мен оның орнын анықтау болып табылады. Дінаралық және конфессияаралық қарым-қатынастың өзара ынтымақтастық пен ұлтаралық татулықты сақтаудағы рөлі айтарлықтай маңызды. Дінаралық диалогтың конфессияаралық диалогқа, ұлтаралық, мемлекет аралық диалогқа айналу мүмкіндігі бар. Заманауи сөзбен айтқанда, толеранттылық немесе діни төзімділік мұндай қадамдардың шартты құбылысы болары хақ. Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы татулық пен ынтымақтастық осындай келелі қадамдардың нәтижесі іспеттес. Осы төңіректегі мәселелер мақаланың мазмұнын камтиды.

Түйін сөздер: конфессия, дінаралық диалог, позитив, жаһандану, үдеріс.

A. Mirzakhojaev
International Islamic Academy of Uzbekistan, Uzbekistan, Tashkent
e-mail: patron.81@mail.ru

The importance and place of interfaith dialogue (in the practice of Kazakhstan and Uzbekistan)

The article discusses interfaith relations and its role and importance in society. It also describes the religious views and patterns of dialogue in countries such as multi-religious Kazakhstan and Uzbekistan. Coming to the inter-religious dialogue, we will focus on the influence and the state's influence on it. The positive aspects of interfaith dialogue are the contribution to the unity of the country. The views of researchers are presented, considering the role of Kazakhstan in the regulation of interreligious relations and written research on this topic. The importance of inter-religious and inter-religious relations in general is emphasized. Let's talk more about the concept of «confession». It is about interfaith dialogue in the post-Soviet period. The main goal is to determine the importance and place of interfaith dialogue in society. The role of interreligious and interreligious relations in supporting mutual cooperation and the international world is very important and enormous. In modern terms, tolerance or religious tolerance is a pledge of peace and unity. The content of the article covers these issues.

Key words: confession, interreligious dialogue, positive, globalization, process.

A. Мирзаходжаев
Международная исламская академия Узбекистана, Узбекистан, г. Ташкент
e-mail: patron.81@mail.ru

Важность и роль межконфессионального диалога (в практике Казахстана и Узбекистана)

В данной статье рассматриваются межконфессиональные отношения, их роль, значение и важность в обществе. В данной статье также описываются религиозные взгляды и модели конфессионального диалога в таких многоконфессиональных странах, как Казахстан и Узбекистан. Рассматривается роль государства в создании межрелигиозного и конфессионального

диалога. Обсуждаются положительные аспекты межконфессионального диалога в единстве страны. А также в статье представлены взгляды исследователей Казахстана в регулировании межрелигиозных отношений и письменные исследования по данной теме. В целом описывается важность и роль межрелигиозных и межконфессиональных отношений и разъясняется понятие «конфессия». В статье рассматривается межконфессиональный диалог в постсоветский период. Основная цель статьи – подчеркнуть важность и роль межконфессионального диалога в обществе. Роль межрелигиозных и межрелигиозных отношений в поддержании взаимного сотрудничества и межнационального мира очень важна и огромна. Межрелигиозный диалог перерастает в межконфессиональный, межэтнический и межгосударственный диалог. Современный термин как толерантность или религиозная толерантность является залогом мира и единства. Мир и сотрудничество между Казахстаном и Узбекистаном – результат правильных шагов сторон. Содержание статьи охватывает данные проблемы.

Ключевые слова: конфессия, межрелигиозный диалог, позитив, глобализация, процесс.

Кіріспе

Латын сөзінен аударғанда «confession – конфессия» дін жолы немесе діни сенім ұғымын береді. Белгілі бір діни ілім тұрғысындағы діни сенім ерекшелігі, сондай-ақ бір дінді ұстанатын діндарлар бірлестігі. Бір дінді ұстанатын діндарлар бірлестігінің екінші бір дінді ұстанатын діндарлар бірлестігімен тату, ынтымақтастықта өмір сүру сипатын конфессияаралық диалог орнату дейміз. Дінаралық келісіммен конфессияаралық диалогтың орнығуы бейбіт өмір кешудің бірден бір кепілі іспеттес. Кез келген мемлекеттің діни жағдайы мен ахуалы елдегі маңызды факторлардың бірі. Конфессияаралық диалогты тудырушы халық және оның негізгі тұтынушысы да халық. Халықтың жеке дара мәдениетаралық, дінаралық, экономикалық қатынастарсыз өмір сүруі мүмкін емес, уақыт өткен сайын мәдени, діни, конфессияаралық келісім мен диалогтың маңыздылығы арта түспесе өзектілігін жоғалтпайды.

Тақырыпты таңдауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері

«Конфессияаралық диалогтың маңыздылығы мен орны Қазақстан мен Өзбекстан тәжірибесінде» атты тақырыпты таңдауымыздың себебі дінаралық және конфессияаралық мәселелер дүниежүзілік деңгейдегі өзекті тақырып болып отыр. Дүниежүзілік деңгейде зерттеліп отырған тақырып болғандықтан, мақала жазуға әбден лайықты тың тақырыптардың бірі де бірегейі.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Ұлтаралық, конфессияаралық диалогтың маңыздылығына қатысты берілген мақаланы жазу барысында зерттеу әдістерінің келесі түр-

лері қолданылды: сипаттамалық әдіс, салыстырмалы, салыстырмалы-тарихи, құрылымдық әдіс, статистикалық әдіс түрлері қолданылды. Сондай-ақ, Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы дінаралық диалогтың орнауын көрсету барысында сипаттамалық және салыстырмалы әдіс көбірек қолданылды.

Негізгі бөлім

Тәуелсіздікке қол жеткізген посткеңестік елдер арасындағы конфессияаралық диалогтың маңыздылығы мен мәні ерекше. 1991 жылға дейін Кеңестік дәуір кезеңінде дін мен діни тақырып туралы сөз қозғауға тыйым салынды. Кеңестік дәуір атеизммен сипатталады. Халықтың дінге, мәдениетіндегі ұмытылған салт-дәстүріне, мереке, мейрамдарына оралуы мен бетбұрысы олардың жеке дара ұлт, халық ретіндегі алғашқы қадамдарының бірі болды. Кеңес Үкіметі ыдырағаннан кейін оған құрамдас 15 мемлекетте өзінің өткеніне оралып, бірқатар ұмытылған дәстүрлерін қайта жаңғыртып, дінге бетбұрыс жасалды. Қазіргі таңдағы дінге бетбұрыс жасалып жатқан кездегі конфессияаралық диалог немесе қарым-қатынастың ел бірлігін сақтауға үлесі зор әрі үлкен маңыздылыққа ие болды. Көпұлтты мемлекеттердегі ұлтаралық, дінаралық, конфессияаралық байланыс мемлекеттің іргетасының мығым болуына оң әсерін тигізеді. Посткеңестік елдердің қай-қайсысын алсақ та көпұлтты, көп конфессиялы елдер қатарына жатады. Дінаралық қарым-қатынастың диалогы немесе дінаралық, конфессияаралық төзімділіктің мән-мағынасы өте зор және оның ұлтаралық ынтымақтастыққа, бірлікке алып келетіндігі даусыз. Осы орайда З. Сәрсенбаева өз мақаласында «Мәдениеттің дамуы дінді ерекше рухани құбылыс және құндылық ретінде ешқашан жоққа шығара алмайды», – дейді

(Сарсенбаева, 1996: 316). Яғни мәдениеттің дамуымен қатар, дін де дамуын жалғастырады және оның көңіл аударарлық, салмақты құбылыс екенін мойындаған жөн. Дінді ерекше құбылыс деп қарастырсақ оның зерттеу объектілері ерекше құбылыстар жиынтығы бола алады. Берілген мақаламызда осы орайдағы мәселелер кеңінен қарастырылады. Мақаланың арқауына айналып отырған тақырып «дін» құбылысының аясындағы «Конфессияаралық диалогтың мемлекет аралық қарым-қатынастағы маңыздылығы мен орны» болып отыр. Дінаралық және конфессияаралық қарым-қатынастардың оң бағытта дамуына тікелей үлесін қосатын негізгі шарттардың бірі – діни төзімділік. Діни төзімділік пен қоғамның зайырлы сипатын Қазақстан Республикасының «Діни қызмет және діни бірлестіктер» туралы заңының преамбуласынан көре аламыз. «Осы Заң Қазақстан Республикасының өзін демократиялық, зайырлы мемлекет ретінде орнықтыратынын, әркімнің арждан бостандығы мен құқығын растайтынын, әркімнің діни нанымына қарамастан тең құқылы болуына кепілдік беретінін, ханафи бағытындағы исламның және православиелік христиандықтың халықтың мәдениетінің дамуы мен рухани өміріндегі тарихи рөлін танитынын, Қазақстан халқының рухани мұрасымен үйлесетін басқа да діндерді құрметтейтінін, конфессияаралық келісімнің, діни тағаттылықтың және азаматтардың діни нанымдарын құрметтеудің маңыздылығын танитынын негізге алады», – делінген. («Діни қызмет және діни бірлестіктер» туралы Қазақстан Республикасының заңы, 2017: 3).

Ғасырлар бойы Өзбекстан, Қазақстан аумағында өмір сүрген халықтар кейбір кездерде діни сенім-нанымы өз еріктерінде болмай, күшпен сіндірілген идеология шеңберінде тұмшаланып та қалды. Діннің қызметтерінің бірі реттеушілік қызмет болса, Кеңес үкіметі тұсында ол өз қызметін атқарудан қалды. Тәуелсіздік алған соң Өзбекстан, Қазақстан жалпы ТМД аумағындағы елдер бүгінгі таңда өз бағыт-бағдарын айқындап, мемлекеттің тұтастығы жолында діннің ролі мен өзектілігін анық аңғарды. Мемлекеттік ішкі саясатпен халықаралық байланыс кеңістігінде діни фактордың маңызы жылдан жылға артып отыр. Дүние жүзінің ғаламдасу процесіне талпынысы еліміздің алдына жаңа міндеттер қойып отыр. Қазіргі таңда мемлекет қатаң секуляризация үлгісімен діннің мемлекеттік және елдің саяси өмірінде діннің маңыздылығын көтеруде стратегиялық таңдаудың алдында тұр.

Қазақстан мен Өзбекстан секілді көпұлтты мемлекеттердегі ұлтаралық қарым-қатынасты реттеуші фактордың бірі діни төзімділік болып саналады. Төзімділік кез келген жағдайға кең қарау, оң көзқарасты білдіру, өзара түсінушілік, сыйластық секілді ұғымдардың жиынтығы. Діни төзімділік дегеніміз басқа ұлттың дініне, діни киім үлгісіне, діни салт-дәстүр, діни ғибадатханаларына, жоралғыларына құрметпен қарау, өзара сыйластық көрсету үлгісі. Жалпылама сипаттағанда діни төзімділік дінаралық немесе конфессияаралық диалогтың негізгі құраушылары болып отыр. Осы тұрғыда сопылық жолының ұстазы түркі дүниесінің ғалымы Қожа Ахмет Яссауи адамдарды басқа ұлт пен халықтардың діни көзқарасына діни төзімділікпен қарауға шақырып: «Егер сенің алдында басқа дін өкілі тұрса, оған жәбір көрсетпе. Қатыгездің жүрегінен, жәбірленушінің рухынан құдай безеді. О ақиқатшыл Алла. Ондай құлға тозақтың жаһаннамы дайын тұр», – дейді (Яссауи, 1993: 170). Ұлттар мен ұлыстар шоғырланған біздің Қазақстан мен Өзбекстан сынды елде Қожа Ахмет Яссауидің нақыл сөзін бағамдай білу шоқтығы биік, көзі қырағы халқымыздың басты ұстанымдарының бірі болуы тиіс. Қожа Ахмет Яссауи X-XI ғасырда діни төзімділік жөнінде айтып кеткен болса, біздің ата-бабаларымыздың діни және конфессияаралық қарым-қатынастың маңыздылығын ертеден ұғынып, ой түйгендерін байқауға болады. Діни төзімділік пен конфессияаралық төзімділік пен құрметтің адамзаттың бейбіт өмір сүруінде шешуші фактор екендігі сөзсіз. Десе де діни көзқарастардың келіспейтін тұстары орын алған жағдайда діни ахуалды қадағалау, басқару мемлекеттің басқару органдарының құзырындағы міндеті. Кез келген дін мен діни бірлестікті, діни конфессия орталықтарын діни жағдайды құзыретті органдар реттестіріп отырады. Оны заң жүзінде реттестіретін заңдық құжаттар да бар, оның ең үлкені кез келген елдің Конституциясы мен Дін істері комитеті немесе әкімшілік немесе жергілікті билік органдары. Сонымен конфессияаралық қарым-қатынастарды реттестіретін ең басты құрал ол мемлекет болып отыр, анығында мемлекеттегі заңнамалық құжаттар мен құзыретті органдар. Әрине бұл тұста қарапайым халықтың өзара сыйластығы мен өзара құрметі де ең соңғы орында емес. Қоғам үнемі даму үстінде болады. Мемлекетаралық қарым-қатынас ғылыми, саяси, құқықтық, әлеуметтік, діни және мәдени байланыстар арқылы дами түседі. Көркем бай-

ланьс арқылы халықтар арасындағы құрмет, сыйластық арта түседі. Әсіресе түркі тілдес елдердің қарым-қатынастарын жан-жақты дамыту конфессияаралық татулықтың нығаюына оң ықпалын тигізеді.

Өзбекстанда дінге қатысты көптеген ауқымды іс-шаралар жүзеге асып жатыр. Өзбекстан Республикасының Президенті 2017 жылы 19 қыркүйекте Шавкат Мирзиесев БҰҰ Бас Ассамблеясының 72-ші сессиясында діни экстремизм мен терроризмге қарсы күштік әдістермен (БП, ҰҚҚ, ПМ) күрес жүргізудің өз-өзін ақтамайтынын және оған балама ретінде жастарға және Халықаралық қауымдастыққа Исламның гуманистік мәнін түсіндіру арқылы жағдайлар жарату, сондай-ақ, БҰҰ Жастардың құқықтары туралы арнайы конвенцияны әзірлеу, БҰҰ мүше елдерге Бас Ассамблеяның «Ағарту және діни толеранттылық» туралы арнайы қаулы қабылдау туралы өз ұсынысын білдірді. **(Өзбекстан Президентінің діни резенансы)**. Өзбекстан Рспубликасы президентінің бұл игі бастамасы құптарлық жағдай. Ағарту және толеранттылық бүкіл адамзат үшін аса қажет дүние. Мұндай игі шараларды жүзеге асыру әрбір ел үшін маңызды. Ол сонау тал бесіктен, отбасынан, мектеп қабырғасынан бастау алуы қажет. Толеранттылықты қалыптастыруда орта білім беру ұйымдарының қызметі басты назарда болуы қажет. Орта мектептерде оқытылатын дінтану пәнін жетілдіре отырып, жаңа әдістерді енгізу қажет. Толеранттылықты насихаттайтын оқиғаларды оқулыққа қосып, діни төзімділіктің маңыздылығы туралы қасиетті жазбалардағы дәйектерді де келтіру керек.

Адамзатты бір-бірінен бөліп қарастыратын алғашқы нышандары оның нәсілі, ұлты, тілі діни сияқты белгілері бар деп қарастырсақ, С. Хантингтонның анықтамасы бойынша, «Бір мәдениеттің адамдарын екінші мәдениеттің өкілдерінен бөлетін тілден кейінгі екінші белгі ол дін дейді. Дін – бұл хабардар ету формасы (мифтерде) және қоғамдық біртектілікті нығайту құралы (рәсімдерде). Сонымен қатар, заң мен мораль сияқты, ол адамдардың мінез-құлқына әсер ететін институт, ол институт, қоғамның жағдайын анықтайтын нақты күш» (Гараджа, 1996: 74). Дін – адамзат қоғамындағы аса күрделі де маңызды әлеуметтік-мәдени сана. Діннің басты мақсаты – адамның рухани жетілуі және оның Жаратушы Құдайға сенімі. Дін халықтың сенім-нанымы мен діни көзқарасының көрінісі. Ал конфессия осы діннің ішінара бөлінуі болып табылады. Мақалада сөз

қозғалып отырған екі елдің тамыры бір, діні бір, ділі бір болғандықтан конфессияаралық диалог жүргізудегі ұстанымдары да бір-біріне сәйкес келеді. Сонымен қатар екі ел арасында ұзақ жылдардан бері тарихта ортақ діни бағыт пен көзқарастар негізінде өмір сүріп келді деп айта аламыз.

Қазақстандағы діни конфессияларға тоқтала кетсек, соңғы статистикалық мәліметтерге сүйенсек, Қазақстан Республикасындағы 18 конфессия: Ислам – 2683 (діни бірлестіктер), Протестантизм – 592, Православие – 342, Католицизм – 86, Иегова куәгерлері – 60, Жаңа Апостол шіркеуі – 24, Кришнаның сана қоғамы – 11, Иудаизм – 7 өзара тату-тәтті өмір сүруде. Әлемдік дәрежедегі үш дін исламның, христиандық, буддизмнің өкілдері пост Кеңестік елдерде мекен етеді. Қазақстандағы этносаралық қарым-қатынастар – егемендік пен тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейін пайда болған жаңа әлеуметтік-саяси ақиқат. Олар кешенді сипатқа және күрделі құрылымға ие. Қазақстан халқы барлық әлеуметтік-экономикалық, саяси, мәдени-тұрмыстық құрылымдарға, қарым-қатынастар мен үдерістерге барынша терең ықпалдасқан. Қазақстандағы этносаралық қатынастар онда тұрып жатқан барлық халықтардың қоғамдық қызметінің әр түрлі салаларындағы сан түрлі өзара байланыстары мен қарым-қатынастарының тізбегі, біртұтас органикалық жүйе ретінде қызмет атқаратынын тәжірибе көрсетіп отыр. ҚР Тәуелсіздік алғаннан кейінгі 30 жыл шамасында елде 130-дан аса ұлт өкілдері өзара ынтымақтастықта, сыйластыққа негізделген мемлекет саясатының аясында өмір сүріп жатыр деп айтуға болады. ҚР Конституция бойынша зайырлы мемлекет. Кез келген ұлт өкілі мен дін өкілі зайырлы тұрғыда көзқарас ұстанады. Бұл дегеніміз діни немесе конфессияаралық Конституциясында елдегі азаматтардың құқықтары тұрғысында былай делінеді: «Тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайды» (ҚР Конституциялық Кеңесінің қаулылары, 1999). Яғни Қазақстанда конфессияаралық диалогтың орнығуының кепілі ҚР Конституциясы бола алады.

Сондай-ақ, ұлтаралық және конфессияаралық келісімнің қазақстандық моделі үлгілі модельдердің бірі болып отыр. Ең ірі әлемдік діндердің – исламның, христиандықтың және буддизмнің арасындағы шынайы шекарасы тарихи болып

табылатын біздің елімізді «өркениеттердің торабы» деп атауы заңды. Мұнда ғасырлар бойы түрлі этностар мен дін өкілдері бірге өмір сүріп, бірге еңбек етті. Сондықтан Қазақстанда ел халқының көпшілігінде ұқсас құндылықты бағдарларды қалыптастыруға, этникааралық және конфессияаралық келісім мен өзара құрметтің толерантты атмосферасын құруға ықпал ететін түрлі мәдениеттер мен 13 өркениеттің бейбіт қатар өмір сүруінің тарихи баға жетпес, бай тәжірибесі жинақталған» (Әбікенов, 2017). ҚР тарапынан діни диалогты орнату үшін әр түрлі қадамдар жасалуда, соның бірі «Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының Съезі» ҚР тұңғыш Президенті, Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың басшылығымен Астана қаласында дінаралық және конфессияаралық диалог үшін бірегей алаңға айналған әлемдік деңгейдегі форум – Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының 6 Съезі ҚР-да өтті. Мұндай қадам діни төзімділік пен діни қарым-қатынастардың көрінісі іспеттес. Халықаралық қоғамдастық әлемнің көптеген елдері үшін үлгі бола алатын ұлысаралық және конфессияаралық келісімнің қазақстандық тәжірибесін таныды. Бұл съездің алғашқы отырысы 2003 жылғы 23-24 қыркүйекте Астанада өтті. Астанадағы алғашқы діни форумның жұмысына ислам, христандық, иудаизм, синтоизм, индуизм, буддизм діндерінің өкілдері қатысты. Адамзат тарихында алғаш рет ірі діни қауымдастықтардың барлық өкілдері бір залда бас қосты. Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының екінші Съезі Астанада 2006 жылғы 12-13 қыркүйек күндері форумды өткізу үшін арнайы салынған ғимаратта – Бейбітшілік және келісім сарайында өтті. Съезге Еуропа, Америка, Африка және Таяу Шығыстың 26 елінен 25 дін басшылары мен 14 құрметті қонақ қатысты. II съезд «Дін, қоғам және халықаралық қауіпсіздік» деген жалпы тақырыппен «Діни наным-сенім бостандығы және басқа діндерді ұстанушыларды құрметтеу» және «Халықаралық қауіпсіздікті нығайтудағы діни қайраткерлердің рөлі» деген екі бағытта болып өтті. II Съезде Н. Назарбаев алдағы жылдардың бірін Діндер мен мәдениеттер арасындағы диалог жылы деп жариялау туралы бастама көтерді. Бұл бастаманы жүзеге асыру БҰҰ Бас Ассамблеясының 62-сессиясында қабылданған 2010 жылды «Мәдениеттерді жақындастырудың халықаралық жылы» деп жариялау туралы қарарында жүзеге асырылды. Съезд қорытындысымен оның қатысушылары барлық діндер мен ұлыстық топтарды мәдени және діни айырмашылықтарға

қатысты жанжалдарға жол бермеуге шақырған бірлескен Декларация қабылдады. Бұл құжатта «текетірес идеологиясын» «бейбітшілік мәдениетімен» ауыстырудың жаһандық қажеттігі көрініс тапты. Съезде христиандықтың барлық тармақтарының – православиенің, католицизмнің, протестанттықтың өкілдері болды. 2009 жылғы 1 шілдеде өткен 3-ші Съезде сөйлеген сөзінде ҚР тұңғыш Президенті, Елбасы Н. Назарбаев Қазақстанда 3 мыңнан астам мешіт, шіркеулер және ғибадат үйлері жұмыс істейтінін атап өтіп, «Сан ғасырлар бойы түрлі этностар мен діни нанымдардың рухани мұрасымен келеленген Қазақстанның біртұтас халқы өз бойына толеранттылық, діни төзімділік және жана атаулыны қабылдауға деген ашықтық секілді қасиеттерді қалыптастырған. Сондықтан да біз ғасырлар бойы қалыптасқан осынау адамгершіл императивті бүкіл адамзатқа жеткізуді өз міндетіміз сезінеміз», – деді (Астанадағы Съезде әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшылары қазіргі заманның басты мәселелері – бейбітшілік пен келісім мәселелерін талқылайды, 2012). Үшінші Съезд 2009 жылы 1-2 шілде күндері өтті, оған Еуропаның, Азияның, Таяу Шығыстың және Американың 35 елінен 77 делегация қатысты. Бұл Съездің басты тақырыбы діни көшбасшылардың рөлі болды, онда толеранттыққа, өзара құрмет пен ынтымақтастыққа негізделген әлемді құруда оларға ерекше үміт жүктелді. Жалпы аталмыш іс-шаралар діни және конфессияларық диалогтың ең басты үлгілерінің бірі де бірегейі болып отыр. Осындай қадамдар дінаралық және конфессияаралық қарым-қатынастарды орнатудағы іс-әрекеттердің бірі де бірегейі болып отыр.

Өзбекстан тарапынан да дінаралық және конфессияаралық байланысты нығайтуда орасан зор қадамдар жасалып келеді. Жалпы Өзбекстандағы діни ахуалға тоқтала кетсек, Орта Азияда орналасқан 6 мемлекеттің бірі, ділі бір түбі түрік мемлекеттерінің қатарына жататын – Өзбекстан. Өзбекстан халқының саны 30 млн адамға жетті. Халық саны жағынан Орта Азиядағы Өзбекстанға халықтың ұдайы өсудің дәстүрлі типі тән, яғни халық саны табиғи өсу есебінен артады. Табиғи өсу жылына 1,7% шамасында, бұл ТМД елдері арасындағы екінші көрсеткіш болып табылады. Туу көрсеткіші 1000 адамға шаққанда 24, ал өлім 7 адамды құрайды. Ел тұрғындарының өмір жасының ұзақтығы – 64 жас. Өзбекстан – көпұлтты республика, мұнда 120-дан ұлттар мен ұлыстардың өкілдері тұрады (Уикипедия

ашық энциклопедиясы, 2020). Өзбекстан – зайырлы мемлекет. Мемлекеттің негізгі заңында барлық діндердің заң алдындағы теңдігі, мемлекетпен діннің бөлінуі нақты айқындалған. Ел аумағында дінді саяси мақсатта пайдалануға тыйым салынған. Өзбекстан халқының 93 пайыздан астамы сүнниттік бағыттың ханафии мазхабын ұстанады. Бұқара және Самарқан аймақтарында шииттік (ирандықтар мен әзірбайжандар) қауымдар бар. Бұл аймақтарда шииттік мешіттер жұмыс жасайды. Шииттер құлшылықтарын көбіне үйлерде және сүнниттік мешіттерде өткізеді. Шииттік имамдар діни білімді елдегі медреселерден алады. Ел аумағында 16 конфессияға тиесілі 2400 аса діни бірлестіктер бар. Діндар мұсылмандар ӨМДБ күзіретінде. «GALLUP INTERNATIONAL» аналитикалық орталығының 2008, 2009 және 2015 жылдары жүргізген сауалнамасы бойынша Өзбекстан халқының 51% – дінге сенеді. 1992 жылы елдегі 100-ге жуық медресенің 20-сы ғана ӨМДБ бағынышты болатын (Бейсенов, 2018). Өзбекстан мемлекетінде өзбек халқымен қатар, басқа ұлт өкілдері мен дін өкілдері, конфессия өкілдері өзара тату, ынтымақтастықта өмір сүріп келеді. Өзбекстан конфессияаралық диалогты орнатуда келелі бастамалар да аз емес. Солардың біреуі Ташкентте конфессияаралық және өркениетаралық диалогты дамыту жөніндегі Н. Назарбаев орталығының басқарма төрағасы Болат Сәрсенбаев пен Өзбекстан Министрлер Кабинеті жанындағы Ислам өркениеті орталығының директоры Шоазим Миноваров өзара ынтымақтастық туралы меморандумға қол қойды. «Меморандумның мақсаты – өркениетаралық және конфессияаралық диалог саласындағы ортақ жобаларды жүзеге асыру, толеранттылық пен келісім қағидаттарын дамыту. Тараптар дінаралық диалогты дамытудағы өзара тәжірибе алмасу, сондай-ақ екі мемлекет аумағында осы бағыттағы кездесулер, іс-шаралар, форумдар мен саммиттер ұйымдастыру мәселесі бойынша келісімге келді. Екі тарап та әлемнің тұрақты дамуының іргелі шарты әртүрлі конфессиялар, этностар мен мәдениеттер арасындағы диалог, сыйластық пен достық екенін алға тартты», – делінген Н. Назарбаев орталығы таратқан ақпаратта.

Сонымен әлемде ресми мойындалатын үш дін исламның, христиандық, буддизмнің өкілдері посткеңестік елдерде мекен етеді. Ең ірі әлемдік діндердің – исламның, христиандықтың және буддизмнің арасындағы шынайы шекарасы тарихи болып табылатын біздің елімізді

«өркениеттердің торабы» деп атауы заңды. Мұнда ғасырлар бойы түрлі этностар мен дін өкілдері бірге өмір сүріп, бірге еңбек етті. Сондықтан Қазақстанда ел халқының көпшілігінде ұқсас құндылықты бағдарларды қалыптастыруға, этникааралық және конфессияаралық келісім мен өзара құрметтің толерантты атмосферасын құруға ықпал ететін түрлі мәдениеттер мен 13 өркениеттердің бейбіт қатар өмір сүруінің тарихи баға жетпес, бай тәжірибесі жинақталған (Назарбаев орталығы мен Өзбекстанның Ислам өркениеті орталығы ынтымақтастық меморандумына қол қойды, 2021).

Конфессияаралық және өркениетаралық диалогты дамыту жөніндегі Н. Назарбаев орталығының бас сарапшысы Л. Қалыбекова: «Бүгінгі таңда әлем дамуының негізгі процестері тікелей не жанама түрде жаһандық процестермен өзара байланыста болуы уақыт талабы. Осы орайда дамудың маңызды әрі іргелі артықшылықтарының бірі – әр түрлі мәдениеттер мен өркениеттар арасында өзара түсіністіктің жақсаруы. Қазіргі уақытта барлығына мәлім «мәдени плюрализм» теориясы негізінде қарастыратын болсақ, дін, мәдениет, дәстүр елдер, аймақтар мен өркениеттер арасын біріктіруші фактор ретінде айқындалады. Конфессияаралық түсіністік пен толеранттылықтың маңыздылығын ескере отырып, БҰҰ Бас ассамблеясы 1996 жылы мүше-мемлекеттерге әр жыл сайын 16 қарашаны Халықаралық толеранттылық күні ретінде белгілеу туралы шешім шығарған. 2010 жылы король Абдалла II БҰҰ-на ұсынған бастамасы бойынша әр жылдың ақпан айының алғашқы аптасы «Бүкіл әлемдік конфессияаралық үйлесім аптасы» болып белгіленген. Ал, 2019 жылы Рим Папасы Франциск пен әл-Азхар мешітінің бас имамы Ахмед әл-Тайеб «Адамзат бауырластығы» атты бейбіт өмір сүру мен халықтар сыйластығы жөнінде тарихи тұжырымдамаға қол қойған болатын. Екі тараптың да мақсаты айқын еді – адамдарды бейбіт өмір сүруге шақыру, өркениеттік дамуына теріс әсерін тигізіп келе жатқан экстремизммен бірлесіп күресу (Калилаханова және т.б., 2014: 13).

Тарихи тұлғалардың конфессияаралық келісімге шақырған қадамдары XVI ғасырдан бастау алып, бірнеше ғасырлар бойы жалғасын тауып келе жатқаны тарихтан белгілі дерек. Ал, 2001 жылы 11 қыркүйектегі АҚШ-та орын алған жарылыс жағдайынан кейін, конфессияаралық келісім орнату, өзгенің діні туралы хабардар болу және діни сезімдерін қорламау, бейбітшілік орнатуға ынталы болу күшейе түсті, әлем қауымдастығы

алдында жаңа міндеттер пайда болды. Осы негіздерге сүйене отырып, дүниежүзілік деңгейдегі төзімділік, сабырлылық, ұстамдылық мәселелері қолға алына бастады және оның бүгінгі күнге берген нәтижесі де жоқ емес. Дүниежүзі деңгейінде келіссөздерге келу, съезд, конференция, семинарлар ұйымдастырылуы оның дәлелі бола алады. Сондықтан болар, әлем бойынша жергілікті, ұлттық және халықаралық деңгейде конфессияаралық бастамаларға негізделген ұйымдар мен орталықтар ашу қажеттілігі күшейе түсті, ал қазіргі жағдайда олардың уақыт талабына сай қызметі мен мақсатының өрісі де кеңейіп келеді. Бұдан көріп отырғанымыздай, жаһандық күн тәртібінде әлем бойынша экстремизм мен терроризммен күресу, экология және тұрақты даму мәселесі, ядролық қарудан бас тарту, жаһандық қауіпсіздікті сақтау мәселелері өзекті болып отыр. Бұл орайда, конфессияаралық келісім мен тұрақтылықты сақтау мәселесінің де маңызы зор.

Қазақстан мен Өзбекстан үшін конфессияаралық келісімді дамыту мәселесі жат жаңалық емес, бүгінгі күнге дейін жүзеге асырылған мемлекеттік деңгейдегі іс-шаралар мен бастамалар әлем қауымдастығы алдында үлкен қызығушылыққа ие, дінаралық келісімнің қалыптасқан «қазақстандық моделі» деген сөз тіркесі де халықаралық деңгейде кең танымалдылыққа ие. Конфессияаралық және өркениетаралық келісімнің жасампаздық әлеуеті ел ішінде ғана емес, халықаралық деңгейде де бітімгершілікке бастай алатынын мемлекетіміз әлемге дәлелдей білді. 2000 жылдардың басында конфессиялар мен халықтарды жақындастыру үшін 2011 жылдың қыркүйегінде Рим Папасы Иоанн Павел II-нің ел астанасына тарихи сапары, 2002 жылы маусым айында Алматыда АӨСШК-нің бірінші саммиті, сондай-ақ, 2003 жылы ақпан айында Халықаралық бейбітшілік және келісім конференциясы ұйымдастырылды» (Қалыбекова, 2020).

Нәтижелері және талқылама

Мақаланың нәтижелеріне келсек, елдер, мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықты көркейтудегі қадамдар мен іс-шаралардың оң нәтижелері ол бүгінгі елдер арасындағы бүгінгі бейбіт өмір келбеті. Қазіргі таңда Қазақстан мемлекеті әр түрлі діндердің қызмет атқаруына рұқсат бере отырып, өркениетті елдердегідей зайырлылық принциптерін рухани кеңістікте ұстанады. Қазақстан Республикасының Ата Заңы

– Конституция бойынша оның I бөлімінің I бабында «демократиялық, зайырлы, құқықты және әлеуметтік мемлекет» деп көрсетілген (Қазақстан Республикасы Конституциясы. Алматы, 1995). Олай болса Конституциядағы жазылған осы сөздер Қазақстанның кез келген жағдайда да қай елмен болмасын аталмыш ұстаныммен жүретінін, бұл ұстанымның бейбітшіліктің формуласы болатынын көрсетеді. Сондай-ақ, Өзбекстан да зайырлылық принциптері мен діндарлық ұстанымдарын қатар алып жүрген мемлекеттердің бірі екені айқын.

Қорытынды

Сонымен мақаламызды қорытындылай келе, соңғы жылдағы әлемде орын алып отырған пандемия жағдайында, дүниежүзі халықтарының басына төнген қауіппен бір жеңнен қол шығарып, күресудегі адамзат баласының түйген ойының ең үлкені ол денсаулық екені белгілі болды. Осы денсаулықты күту барысында жасалған іс-шаралар, ауруды ауыздықтаудағы алғы шарттар мемлекетаралық келісімдерге сай жүзеге асып отыр. Жалпы ұларалық, дінаралық, конфессияаралық келісімдердің, диалогтың осы тұстағы маңызы орасан зор болды. Мемлекетаралық диалогтың осы орайдағы ойнайтын рөлі де шексіз. Бейбітшілік пен бітімгерліктің ұлттық, нәсілдік, діни белгілерге қарамайтынын, ортақ ауызбіршілік пен ынтымақтастықтың адамзат өміріндегі басты қағидаттардың болуы тиіс екені даусыз.

Мақаладағы мысалға алынып отырған екі ел Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы саяси-экономикалық, мәдени, дінаралық, конфессияаралық қарым-қатынастар үлгі боларлық деңгейде, өзара түсіністікке негізделген деп айта аламыз. Екі елдің өзара татулығы мен ауызбіршілігі мақтанарлық дәрежеде деп айтсақ артық айтпаған болар едік. Екі ел арасында басшылардың осы орайдағы кездесулері мен келісімшарттары мен меморандумдар оның айғағы іспеттес. 2020 жылдың 26 қарашасында Тұңғыш Президенті күні қарсаңында Нұр-Сұлтан қаласында, Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің қатысуымен Конфессияаралық және өркениетаралық диалогты дамыту жөніндегі Н. Назарбаев орталығы «Орталық Азияның конфессионалды әлемі: жағдайы, тәуекел мен шешімдері» халықаралық онлайн-конференциясын өткізді. «Орталық Азия – аймақтағы жетекші күштердің бірі. Біздің елдерімізді достық қатынастар мен стратегиялық серіктестік біріктіреді,

бізді ортақ тарих, дін және бай мәдени мұра байланыстырады. Бәріміздің бірлігіміз бен күшіміз өзара сыйластықта, әртүрлілікте және әртүрлі конфессияларда. Біздің жүрегіміз, ойымыз бен көзқарасымыз диалогқа ашық», – деді Алтай

Әбибуллаев (Орталық Азияның конфессионалды әлемі: жағдайы, тәуекел мен шешімдері, 2020). Конфессияаралық қарым-қатынастардың өзара диалогта болуы елдегі бейбітшіліктің кепілі болатынына сенімдіміз.

Әдебиеттер

- «Діни қызмет және діни бірлестіктер» туралы Қазақстан Республикасының заңы». 2017. – Алматы: «ҚР ДИА» баспасы. – 123.
- Астанадағы Съезде әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшылары қазіргі заманның басты мәселелері – бейбітшілік пен келісім мәселелерін талқылайды (2012) https://www.inform.kz/kz/astanadagy-s-ezde-alemdik-zhane-dasturli-dinder-koshbasshylary-kazirgi-zamannyn-basty-maseleleri-beybitshilik-pen-kelisim-maselelerin-talkylaydy_a2467012
- Әбікенов Ж. (2017) Ұлтаралық және конфессия аралық келісімнің қазақстандық моделі <https://emirsaba.org/ltarali-jene-konfessiyaarali-kelisimni-azastandi-modeli.html>
- Бейсенов Б. (2018) Орта Азия елдеріндегі дін және қоғам. <https://qamshy.kz/article/40730-orta-aziya-elderindegi-din-dgane-qogham#>
- Гараджа В.И. (1996) Социология религии: учеб. пособие для студентов и аспирантов – М.: «Аспект Пресс». – 223.
- Қазақстан Республикасы Конституциясы (1995). – Алматы: «Алматыкітап» баспасы. – 125.
- Қалыбекова Л. (2020) Конфессияаралық және ұлтаралық келісім – жаһан күн тәртібінде. <https://kazislam.kz/konfessiyaaralyq-zhane-ultaralyq-kelisim-zhahandyq-kun-tartibinde/>
- ҚР Конституциялық Кеңесінің 10.03.99 ж. № 2/2; 22.03.99 № 7/2 қаулылар. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029
- Калилаханова К.Т. және т.б. (2014) / Құраст. Мемлекет және дін. – Астана: «ҚР ДИА» баспасы. – 34.
- Назарбаев орталығы мен Өзбекстанның Ислам өркениеті орталығы ынтымақтастық меморандумына қол қойды (2021) https://lenta.inform.kz/kz/n-nazarbaev-ortalygy-men-ozbekstannyn-islam-orkenieti-ortalygy-yntymaktastyk-memorandumyna-kolkoydy_a3760512
- Орталық Азияның конфессионалды әлемі: жағдайы, тәуекел мен шешімдері. <http://kazgazeta.kz/news/109251>
- Өзбекстан Президентінің діни резенансы <http://kazanalytics.kz/%D3%A9%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D0%BA-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%BD%D1%96%D2%A3-%D0%B4%D1%96%D0%BD%D0%B8-%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%81%D1%81%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8B/>
- Сарсенбаева З. (1996) Этнос и ценности. – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК. – 398.
- Уикипедия ашық энциклопедиясы (2020) <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D3%A8%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD>
- Ясауи Қожа Ахмет (1993) «Диуани Хикмет» (Даналық кітабы). Алматы: «Мұрағатас ғылыми-зерттеу баспа орталығы». – 262.

References

- «Dini kyzmet zhane dini birlestikter» turaly Kazakhstan Respublikasynyn zany (2017) [Law of the Republic of Kazakhstan “On Religious Activity and Religious Associations”]. – Алматы: Almatykitap baspasy. – 123.
- Astanadaghy Syiezde alemdik zhane dastyrlı dinder koshbasshylary kazirgi zamannyn basty maseleleri - beibitshilik pen kelisim maselelerin talkhylady (2012) [In Astana, the leaders of the world’s leading religions discussed the main issues of our time - the issues of peace and harmony]. https://www.inform.kz/kz/astanadagy-s-ezde-alemdik-zhane-dasturli-dinder-koshbasshylary-kazirgi-zamannyn-basty-maseleleri-beybitshilik-pen-kelisim-maselelerin-talkylaydy_a2467012 25.05.2012.
- Abikenov Zh. (2017) Ultaralyk zhane konfessia aralyk kelisimnin kazaghstandyk modeli [Kazakhstan’s model of interethnic and interfaith harmony]. <https://emirsaba.org/ltarali-jene-konfessiyaarali-kelisimni-azastandi-modeli.html>
- Beisenov B. (2018) Orta Azia elderindegi din zhane qogham [Religion and the Society in Central Asian Countries]. <https://qamshy.kz/article/40730-orta-aziya-elderindegi-din-jane-qogham#>
- Garadzha V.I. (1996) Sociologia religii: Uchebnaya posobie dlia studentov i aspirantov [Sociology of Religion: A Study Guide for Undergraduate and Postgraduate Students]. – М.: «Аспект Пресс» – 223.
- Kazakhstan Respublikasy Konstituciasy (1995) [The Constitution of the Republic of Kazakhstan]. Almaty: Almatykitap baspasy. – 125.
- Kalybekova L. (2020) Konfessiyaaralyk zhane ultaralyk kelisim – zhahan kyn tartibinde [Interfaith and international agreement - on the agenda]. <https://kazislam.kz/konfessiyaaralyq-zhane-ultaralyq-kelisim-zhahandyq-kun-tartibinde/>
- KR Konstitusijalyk Kenesinin 10.03.99 zh. № 2/2; 22.03.99 № 7/2 kaulylar (2019) [Resolutions of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029 23.03.2019

Kurast. K.T. Kalilahanova zhane t.b. (2014) Memleket zhane din [The Country and the Religion]. – Astana: «KR DIA» baspasy. – 34.

Nazarbaev ortalyghy men Ozbekstannyn Islam orkenieti ortalyghy yntymaghtastygh memorandumyna kol koidy (2021) [Nazarbaev signed a memorandum of cooperation between the Center and the Islamic Organization of Uzbekistan]. https://lenta.inform.kz/kz/n-nazarbaev-ortalygy-men-ozbekstannyn-islam-orkenieti-ortalygy-yntymaghtastyk-memorandumyna-kol-koydy_a3760512

Ortalygh Azijanyn konfessionaldy alemi: zhaghдай, tәuekel men sheshimderi (2020) [Confessional world of Central Asia: condition, risks and solutions]. <http://kazgazeta.kz/news/109251> 27.11.2020

Sarsenbaeva Z. (1996) Jetnos i cennosti [Ethnicity and values]. – Almaty: Institut filosofii, politologii i religiovedenia KN MON RK. – 398.

Wikipedia ashky jenciklopediasy (2020) [Wikipedia]. <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D3%A8%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD>

Yasawi Kozha Ahmet (1993) «Diواني Hikmet» (Danalyk kitabyy) [“Diواني Hikmet” (Book of Wisdom)]. – Almaty: Murattas ghylymi-zertteu baspa ortalyghy. – 62.